

Εισαγωγή στην κοινωνιολογική θεωρία

ΜΕΡΟΣ I

1

Ιστορικό σχεδιάγραμμα της κοινωνιολογικής θεωρίας: Η πρώτη περίοδος

Περίγραμμα κεφαλαίου

Εισαγωγή

Κοινωνικές δυνάμεις στην ανάπτυξη της κοινωνιολογικής θεωρίας

Πνευματικές δυνάμεις και η ανάδειξη της κοινωνιολογικής θεωρίας

Η ανάπτυξη της γαλλικής κοινωνιολογίας

Η ανάπτυξη της γερμανικής κοινωνιολογίας

Οι ρίζες της βρετανικής κοινωνιολογίας

Η σημαντικότερη μορφή της πρώτης περιόδου της ιταλικής κοινωνιολογίας

Εξελίξεις στον ευρωπαϊκό μαρξισμό στην αλλαγή του αιώνα

Ένας χρήσιμος τρόπος για να ξεκινήσουμε μια εισαγωγή στην κοινωνιολογική θεωρία είναι με την παράθεση κάποιων φράσεων που συμπυκνώνουν τις θέσεις διαφόρων θεωριών:

- Ο σύγχρονος κόσμος είναι ένα σιδερένιο κλουβί ορθολογικών συστημάτων, από τα οποία είναι αδύνατη η διαφυγή.
- Ο καπιταλισμός τείνει να σπέρνει τους σπόρους της ίδιας του της καταστροφής.
- Ο σύγχρονος κόσμος διακρίνεται από μικρότερο βαθμό ηθικής συνοχής σε σχέση με τις κοινωνίες του παρελθόντος.
- Το αστικό περιβάλλον διαμορφώνει ένα συγκεκριμένο είδος ανθρώπινης προσωπικότητας.
- Στην κοινωνική ζωή τους, οι άνθρωποι υποδύονται ρόλους, συμμετέχοντας σε πλήθος διαφορετικές «παραστάσεις».
- Ο κοινωνικός κόσμος διέπεται από αρχές αμοιβαιότητας στο πλαίσιο σχέσεων δούλων και λαβείν.
- Κυρίως κατά το παρελθόν, αλλά και στις μέρες μας ακόμα, οι δυτικές κοινωνίες κινούνται με γνώμονα τα συμφέροντα των ανδρών, εις βάρος των γυναικών και των μειονοτήτων.
- Ο σύγχρονος ρατσισμός προήλθε από την αποικιοκρατία του 18ου και 19ου αιώνα.
- Οι άνθρωποι είναι οι δημιουργοί των κοινωνικών κόσμων οι οποίοι στο τέλος τους υποδουλώνουν.
- Οι άνθρωποι διατηρούν πάντα την ικανότητα να αλλάξουν τους κοινωνικούς κόσμους που τους περιορίζουν.
- Η κοινωνία είναι ένα ενσωματωμένο σύστημα κοινωνικών δομών και λειτουργιών.
- Η κοινωνία είναι ένα «μεγαθήριο», που μπορεί ανά πάσα στιγμή να ξεφύγει από κάθε έλεγχο.

- Ενώ φαινομενικά ο δυτικός κόσμος έχει γίνει πιο φιλελεύθερος, στην πραγματικότητα γίνεται ολοένα και πιο καταπιεστικός.
- Ο κόσμος έχει εισέλθει σε μια νέα, μετανεωτερική εποχή και ορίζεται όλο και περισσότερο από το μη αυθεντικό, το ψεύτικο και από προσομοιώσεις της πραγματικότητας.
- Παραδόξως, η παγκοσμιοποίηση συνδέεται με την ανά τον κόσμο διάδοση του «τίποτα».
- Άψυχα αντικείμενα εκλαμβάνονται όλο και περισσότερο ως κρίσιμοι δρώντες στον κοινωνικό κόσμο.

Το βιβλίο αυτό θέλει να βοηθήσει τον αναγνώστη να κατανοήσει καλύτερα τόσο αυτές όσο και πολλές ακόμη ιδέες, καθώς και τις ευρύτερες θεωρίες από τις οποίες πηγάζουν.

Εισαγωγή

Η παρουσίαση της ιστορίας της κοινωνιολογικής θεωρίας είναι σημαντικό εγχείρημα (S. Turner, 1998). Εδώ αφιερώνουμε όμως μόνο δύο κεφάλαια (τα Κεφάλαια 1 και 2) σε αυτή, δίνοντας ένα εξαιρετικά επιλεκτικό ιστορικό περίγραμμα (Giddens, 1995). Στόχος είναι να πάρει ο αναγνώστης μια γενική ιδέα, που θα τον βοηθήσει να εντάξει σε ένα ευρύτερο πλαίσιο τις πιο αναλυτικές παρουσιάσεις των επιμέρους στοχαστών και των θεωριών τους. Καθώς θα προχωρά στα επόμενα κεφάλαια, ο αναγνώστης θα διαπιστώσει ότι θα του είναι χρήσιμη η επιστροφή στα δύο εισαγωγικά κεφάλαια, για να εντάξει το περιεχόμενό τους στο γενικότερο πλαίσιο που αυτά καλύπτουν (ιδιαίτερα χρήσιμο για τον αναγνώστη θα είναι να συμβουλευτείται κατά καιρούς τους Πίνακες 1.1 και 2.1, που συνοψίζουν το περιεχόμενο των δύο πρώτων κεφαλαίων).

Οι θεωρίες που εξετάζονται στο κυρίως μέρος του βιβλίου έχουν *ευρύ πεδίο εφαρμογής*, αφορούν *μείζονα κοινωνικά ζητήματα* και έχουν *αντέξει στον χρόνο*. Τα κριτήρια αυτά συνθέτουν τον ορισμό της έννοιας *κοινωνιολογική θεωρία* που χρησιμοποιείται σε αυτό το βιβλίο.¹ Δίνεται έμφαση τόσο στο σημαντικό θεωρητικό έργο κοινωνιολόγων όσο και στο έργο επιστημόνων άλλων πεδίων το οποίο έχει αξιολογηθεί ως σημαντικό για την κοινωνιολογία. Για να το θέσουμε συνοπτικά, το βιβλίο αυτό αφορά τις «μεγάλες ιδέες» της κοινωνιολογίας που πέρασαν (ή υπόσχονται να περάσουν) τη δοκιμασία του χρόνου – μεγάλοπνοα συστήματα ιδεών που καταγίνονται με μείζονα κοινωνικά ζητήματα και παρουσιάζουν μεγάλη εμβέλεια.

Δεν μπορούμε να ορίσουμε με ακρίβεια τον χρόνο εμφάνισης της κοινωνιολογικής θεωρίας. Οι άνθρωποι στοχάζονταν και διατύπωναν θεωρίες για την κοινωνική ζωή ήδη από τη χαραυγή της ιστορίας. Εμείς δεν θα ανατρέξουμε όμως ούτε στην κλασική ελληνική και ρωμαϊκή αρχαιότητα, ούτε στον Μεσαίωνα, ούτε καν στον 17ο αιώνα, μολοντί ο Olson (1993) έχει εντοπίσει τις απαρχές της κοινωνιολογικής παράδοσης στα μέσα του αιώνα αυτού και στο έργο του James Harrington για τη σχέση οικονομίας και πολιτείας. Η επιλογή αυτή δεν γίνεται επειδή οι άνθρωποι εκείνων των εποχών δεν εί-

χαν διατυπώσει ιδέες που θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν κοινωνιολογικές, αλλά διότι η ανταμοιβή μας για τον χρόνο που θα αφιερώναμε σε αυτές θα ήταν μικρή – θα αφιερώναμε πολύ χρόνο, για να καταλήξουμε με ελάχιστες ιδέες που παραμένουν επίκαιρες και σημαντικές για τη σύγχρονη κοινωνιολογία. Σε κάθε περίπτωση, κανείς από τους στοχαστές που συνδέονται με αυτές τις περιόδους του παρελθόντος δεν θεωρούσε τον εαυτό του κοινωνιολόγο, ενώ ελάχιστοι εντάσσονται σήμερα στην κατηγορία αυτή (για μια εξαίρεση, βλ. τη βιογραφία του Ιμπν Χαλντούν). Μόνο μετά το 1800 εμφανίζονται στοχαστές που μπορούν ξεκάθαρα να περιγραφούν ως κοινωνιολόγοι. Αυτοί είναι οι κλασικοί θεωρητικοί της κοινωνιολογίας που θα μας απασχολήσουν εδώ (Camic, 1997· για μια εξέταση των χαρακτηριστικών που καθιστούν μια θεωρία κλασική, βλ. Connell, 1997 και R. Collins, 1997). Θα ξεκινήσουμε λοιπόν εξετάζοντας τις κύριες κοινωνικές και πνευματικές δυνάμεις που διαμόρφωσαν τις ιδέες τους.

Κοινωνικές δυνάμεις στην ανάπτυξη της κοινωνιολογικής θεωρίας

Όλα τα θεωρητικά πεδία επηρεάζονται καθοριστικά από το κοινωνικό περιβάλλον τους. Αυτό ισχύει ιδιαίτερα στην περίπτωση της κοινωνιολογίας, η οποία όχι μόνο απορρέει από αυτό το κοινωνικό περιβάλλον αλλά και το χρησιμοποιεί ως βασικό αντικείμενο μελέτης. Θα εξετάσουμε συνοπτικά ορισμένες από τις σημαντικότερες κοινωνικές συνθήκες που επικρατούσαν κατά τον 19ο και στις αρχές του 20ού αιώνα, οι οποίες έπαιξαν καθοριστικό ρόλο στην ανάπτυξη της κοινωνιολογίας.

Πολιτικές επαναστάσεις

Η μακρά σειρά πολιτικών επαναστάσεων που συνόδευσαν τη Γαλλική Επανάσταση του 1789 και συνεχίστηκαν κατά τη διάρκεια του 19ου αιώνα ήταν το αμεσότερο αίτιο ανάπτυξης της κοινωνιολογικής θεωρίας. Ο αντίκτυπος αυτών των επαναστάσεων σε πολλές κοινωνίες ήταν τεράστιος και οδήγησε σε πολλές θετικές μεταβολές. Όμως αυτό που προσέλκυσε την προσοχή πολλών θεωρητικών της πρώτης περιόδου δεν ήταν οι θετικές αλλά οι αρνητικές συνέπειες αυτών των μεταβολών. Οι συγγραφείς αυτοί προβληματίστηκαν κυρίως για το χάος και την αταξία που ακολούθησαν, ιδίως στη Γαλλία. Τους ένωνε η κοινή επιθυμία αποκατάστασης της τάξης στην κοινωνία. Ορισμένοι μάλιστα ακραίοι στοχαστές της περιόδου επιθυμούσαν κυριολεκτικά την επιστροφή στις ειρηνικές και σχετικά εύτακτες ημέρες του Μεσαίωνα. Οι περισσότερο οξυδερκείς στοχαστές αναγνώριζαν ότι η κοινωνία είχε αλλάξει και ως εκ τούτου ήταν αδύνατη η επιστροφή στο παρελθόν. Επιχείρησαν λοιπόν να ανακαλύψουν νέες βάσεις για την αποκατάσταση της τάξης σε κοινωνίες που είχαν ανατραπεί από τις πολιτικές επαναστάσεις του 18ου και του 19ου αιώνα. Το ενδιαφέρον για το ζήτημα της κοινωνικής τάξης χαρακτηρίζει το σύνολο των κλασικών θεωρητικών της κοινωνιολογίας, και ιδίως τον Comte, τον Durkheim και τον Parsons.

Πίνακας 1.1 Κοινωνιολογική θεωρία: Τα πρώτα χρόνια

	Κοινωνικές και πολιτικές δυνάμεις	Πνευματικές δυνάμεις	Γαλλία	Γερμανία	Ιταλία	Μ. Βρετανία	ΗΠΑ
18ος αιώνας	Εμφάνιση και ανάπτυξη της γαλλικής και αγγλικής αποικιοκρατίας Βιομηχανική επανάσταση και εμφάνιση του καπιταλισμού Αμερικανική Επανάσταση (1765-1783) Γαλλική Επανάσταση (1789-1799)	Διαφωτισμός και συντηρητική αντίδραση στον Διαφωτισμό Γερμανικός ιδεολογικός Πολιτική οικονομία	Montesquieu (1689-1755) Rousseau (1712-1778) de Maistre (1753-1821) de Bonald (1754-1840) Saint-Simon (1760-1825)	Kant (1724-1804) Hegel (1770-1831)		Smith (1723-1790) Ricardo (1772-1823)	
19ος αιώνας	Άνοδος του σοσιαλισμού Επαναστάσεις του 1848 (Σικελία, Γαλλία, Γερμανία, Ιταλία, Αυστριακή Αυτοκρατορία) Παρισηνή Κομμούνια (1871) Υπόθεση Dreyfus (1894-1906)	Εξελικτική θεωρία Εμφάνιση των κοινωνικών επιστημών και της κοινωνιολογίας	Comte (1798-1857) Tocqueville (1805-1859) Durkheim (1858-1917)	Feuerbach (1804-1872) Marx (1818-1883) Dilthey (1833-1911) Nietzsche (1844-1900) Freud (1856-1939) Simmel (1858-1918) Max Weber (1864-1920) Marianne Weber (1870-1954)	Pareto (1848-1923)	Martineau (1802-1876) Spencer (1820-1903) Darwin (1809-1882)	Veblen (1857-1929) Gilman (1860-1935) Addams (1860-1935) Cooper (1858-1964) Wells-Barnett (1862-1931) Du Bois (1868-1963) Mead (1863-1931)
20ος αιώνας	Άνοδος του φεμινισμού Α΄ Παγκόσμιος πόλεμος (1914-1918) Μοντέλο Τ του Henry Ford (1908)	Φεμινιστική θεωρία Δυτικός μαρξισμός Δομικός λειτουργισμός	Lukács (1885-1971)		Gramsci (1902-1937)		Schumpeter (1883-1950) Parsons (1902-1979)

ΑΜΠΝΤΕΛ ΡΑΧΜΑΝ ΙΜΠΝ ΧΑΛΝΤΟΥΝ

ΒΙΟΓΡΑΦΙΚΗ ΣΚΙΑΓΡΑΦΗΣΗ

Υπάρχει μια τάση να θεωρείται η κοινωνιολογία αποκλειστικά δυτικό και σχετικά σύγχρονο φαινόμενο. Στην πραγματικότητα όμως, λόγιοι ανέπτυξαν κοινωνιολογικές ιδέες και θεωρίες ήδη από πολύ νωρίτερα και σε άλλες περιοχές του κόσμου. Ένα παράδειγμα είναι ο Αμπντέλ Ραχμάν Ιμπν Χαλντούν.

Ο Ιμπν Χαλντούν γεννήθηκε στην Τύνιδα της Βόρειας Αφρικής στις 27 Μαΐου του 1332 (Alatas, 2011, 2014; Faghirzadeh, 1982). Γόνος καλλιεργημένης οικογένειας, διδάχθηκε το Κοράνι (το ιερό βιβλίο των μουσουλμάνων), μαθηματικά και ιστορία. Στη διάρκεια της ζωής του υπηρέτησε πολλούς σουλτάνους στην Τύνιδα, στο Μαρόκο, στην Ισπανία και στην Αλγερία ως πρεσβευτής, αυλικός και μέλος των συμβουλίων λογίων. Πέρασε επίσης δύο χρόνια έγκλειστος σε

φυλακή του Μαρόκου, εξαιτίας της πεποίθησής του ότι οι κοσμικοί ηγέτες δεν είναι και θείοι ηγέτες. Έπειτα από περίπου δύο δεκαετίες πολιτικής δραστηριότητας, ο Ιμπν Χαλντούν επέστρεψε στη Βόρεια Αφρική, όπου αφιέρωσε μία πενταετία στη μελέτη και τη συγγραφή. Τα έργα που συνέγραψε την περίοδο αυτή μεγάλωσαν τη φήμη του και του χάρισαν μια θέση διδασκαλίας στο σημαντικότερο ίδρυμα ισλαμικών σπουδών, το Πανεπιστήμιο Αλ-Αζχαρ στο Κάιρο. Στις δημοφιλείς διαλέξεις του για την κοινωνία και την κοινωνιολογία υπογράμμισε πόσο σημαντική είναι η σύνδεση της κοινωνιολογικής σκέψης με την ιστορική παρατήρηση.

Μέχρι το 1406, οπότε πέθανε, ο Ιμπν Χαλντούν είχε παράσχει ένα έργο με πολλές ιδέες που απαντώνται και στη σύγχρονη κοινωνιολογία. Όπως περιγράφεται στο έργο του *Muqaddimah*, ήταν προσηλωμένος στην επιστημονική μελέτη της κοινωνίας, στην εμπειρική έρευνα και στην αναζήτηση των αιτιών των κοινωνικών φαινομένων. Ασχολήθηκε ιδιαίτερα με διάφορους κοινωνικούς θεσμούς (όπως η πολιτική και η οικονομία) και τη μεταξύ τους διασύνδεση. Τον ενδιέφερε επίσης η συγκριτική μελέτη πρωτόγονων και σύγχρονων κοινωνιών.

Ένα αντικείμενο μελέτης του Ιμπν Χαλντούν ήταν η δημιουργία του κράτους. Υποστήριξε πως «η εξήγηση για την άνοδο και την πτώση των κρατών της Βόρειας Αφρικής βρίσκεται στις σημαντικές διαφορές κοινωνικής οργάνωσης μεταξύ των αγροτικών νομαδικών και των μόνιμα εγκατεστημένων κοινωνιών» (Alatas, 2011:15). Με βάση την έννοια *asabiyyah*, ο Ιμπν Χαλντούν ανέπτυξε μια κυκλική θεωρία δημιουργίας του κράτους. Με τον όρο *asabiyyah* αναφέρεται στην αλληλεγγύη και την κοινωνική συνοχή που χαρακτηρίζουν μια ομάδα ανθρώπων. Οι νομαδικές ομάδες διαθέτουν υψηλότερο *asabiyyah* και έτσι μπορούν «να συντρίψουν τους κατοίκους των αστικών κέντρων και να εδραιώσουν τις δικές τους δυναστείες» (15). Από τη στιγμή όμως που μια νομαδική ομάδα εγκαθίσταται κάπου, χάνει το *asabiyyah* και είναι πλέον ευάλωτη «στις επιθέσεις άλλων νομαδικών ομάδων με ανώτερο *asabiyyah*» (15).

Υπάρχουν ενδιαφέρουσες ομοιότητες και διαφορές ανάμεσα στις ιδέες του Ιμπν Χαλντούν και σε μεταγενέστερες κοινωνιολογικές θεωρίες. Από τη μια, η έννοια *asabiyyah* προβλέπει την έννοια της κοινωνικής συνοχής που συναντά κανείς στο έργο θεωρητικών όπως ο Emile Durkheim 400 χρόνια μετά. Από την άλλη, η περιγραφή του Ιμπν Χαλντούν των ιστορικών κύκλων έρχεται σε έντονη αντίθεση με την έμφαση στη γραμμική και προοδευτική κοινωνική ανάπτυξη που έχει υιοθετηθεί από πολλούς κλασικούς θεωρητικούς.

Ο Ιμπν Χαλντούν δεν άσκησε δραματική επιρροή στην κλασική κοινωνιολογία, καθώς όμως σήμερα οι ακαδημαϊκοί –και ειδικότερα οι ισλαμολόγοι– επαναξιολογούν το έργο του, είναι πιθανό να επανεκτιμήσουν την ιστορική σημασία του.

Η βιομηχανική επανάσταση και η άνοδος του καπιταλισμού

Εξίσου –αν όχι περισσότερο– σημαντικό ρόλο με την πολιτική επανάσταση στη διαμόρφωση της κοινωνιολογικής θεωρίας έπαιξε η βιομηχανική επανάσταση, που συνεπήρε πολλές κοινωνίες της Δύσης, κυρίως κατά τον 19ο και τις αρχές του 20ού αιώνα. Η βιομηχανική επανάσταση δεν ήταν ένα μοναδικό γεγονός – συνίστατο σε πολλές αλληλοσυνδεόμενες εξελίξεις, που κορυφώθηκαν με τη μεταμόρφωση του δυτικού κόσμου από εν πολλοίς αγροτικό σε κατεχοχόν βιομηχανικό σύστημα. Οι άνθρωποι εγκατέλειψαν μαζικά τα αγροκτήματα και τον πρωτογενή τομέα, για να βρουν δουλειά στα εργοστάσια του ραγδαία αναπτυσσόμενου βιομηχανικού κλάδου. Η λειτουργία των ίδιων των εργοστασίων μεταμορφώθηκε, χάρη σε πλήθος τεχνολογικών καινοτομιών και βελτιώσεων. Μεγάλες οικονομικές γραφειοκρατικές δομές αναδείχθηκαν, προκειμένου να παρέχουν τις υπηρεσίες που χρειαζόταν ο βιομηχανικός κλάδος και το αναδυόμενο καπιταλιστικό οικονομικό σύστημα. Σε αυτή την οικονομία, το ιδεώδες που επικράτησε ήταν αυτό της ελεύθερης αγοράς, όπου ανταλλάσσονται τα πολυάριθμα προϊόντα του βιομηχανικού συστήματος. Στο πλαίσιο αυτού του συστήματος, μια μικρή μειοψηφία αποκομίζει τεράστια κέρδη, την ώρα που οι περισσότεροι άνθρωποι εργάζονται πολλές ώρες και έχουν χαμηλούς μισθούς. Ακολούθησε μια αντίδραση κατά του βιομηχανικού συστήματος και του καπιταλισμού εν γένει, που οδήγησε στη δημιουργία του εργατικού κινήματος καθώς και σε διάφορα ριζοσπαστικά κινήματα, που επιδίωκαν την ανατροπή του καπιταλιστικού συστήματος.

Η βιομηχανική επανάσταση, ο καπιταλισμός και η αντίδραση σε αυτά επέφεραν μεγάλες ρήξεις και ανατροπές στη δυτική κοινωνία, οι οποίες επηρέασαν ιδιαίτερα τους κοινωνιολόγους. Τέσσερις μεγάλες μορφές αυτής της πρώτης περιόδου της κοινωνιολογικής θεωρίας –ο Karl Marx, ο Max Weber, ο Emile Durkheim και ο Georg Simmel– ενδιαφέρθηκαν, όπως και στοχαστές μικρότερης εμβέλειας, για όλες αυτές τις μεταβολές και για τα προβλήματα που δημιουργούσαν στην κοινωνία συνολικά. Πέρασαν τη ζωή τους μελετώντας αυτά τα προβλήματα και σε πολλές περιπτώσεις επιχείρησαν να διατυπώσουν προγράμματα που θα βοηθούσαν στην επίλυσή τους.

Αποικιοκρατία

Η αποικιοκρατία αποτελεί την κινητήρια δύναμη στην ανάπτυξη των σύγχρονων, καπιταλιστικών κοινωνιών και ορίζεται ως «ο άμεσος πολιτικός έλεγχος μιας κοινωνίας και του λαού της από ένα ξένο κυβερνών κράτος» (Go, 2007a:602). Σε κάποιες περιπτώσεις, η αποικιοκρατία οδήγησε σε «αποικισμό», όταν ξένα κράτη ίδρυσαν μόνιμους οικισμούς σε μια αποικιακή κτήση (602). Παράδειγμα αποτελούν οι αποικίες της Βόρειας Αμερικής που έγιναν τα κράτη των Ηνωμένων Πολιτειών και του Καναδά. Η αποικιοκρατία εμφανίστηκε τον 15ο αιώνα, όταν η Πορτογαλία ίδρυσε εμπορικές αποικίες στην Ασία και η Ισπανία λεηλάτησε τη Νότια Αμερική. Ακολούθησε μια περίοδος αποικιακής επέκτασης από την Ολλανδία τον 17ο αιώνα καθώς και από τη Γαλλία και την Αγγλία τον 18ο και 19ο αιώνα (MacQueen, 2007).

Η αποικιοκρατία έχει πολιτικές, οικονομικές, κοινωνικές και πολιτισμικές διαστάσεις (Go, 2007a). Για τα ευρωπαϊκά κράτη, οι αποικίες αποτελούσαν πηγή πλούτου. Στο *Capital**, ο Marx υποστηρίζει πως η ανάπτυξη του καπιταλισμού τροφοδοτήθηκε από την «πρωταρχική συσσώρευση» χρυσού και αργύρου στις αποικίες (1867/1967: 351). Επιπλέον, καθώς η βιομηχανική επανάσταση προχωρούσε, οι αποικίες αποτέλεσαν σταθερές πηγές πρώτων υλών, όπως το βαμβάκι που χρησιμοποιούνταν στην υφαντουργία. Αυτές οι πρώτες ύλες καλλιεργούνταν σε φυτείες από αφρικανούς σκλάβους, που είχαν μεταφερθεί στην Καραϊβική και τη Βόρεια Αμερική για να υποστηριχθεί η αποικιακή ανάπτυξη. Η αποικιοκρατία διαμόρφωσε επίσης την ευρωπαϊκή ταυτότητα. Ο σύγχρονος ρατσισμός έκανε την εμφάνισή του καθώς τα ευρωπαϊκά κράτη επιχειρούσαν να νομιμοποιήσουν την κυριαρχία τους στους αφρικανικούς και γηγενείς πληθυσμούς. Επιστημονικές θεωρίες όπως ο κοινωνικός δαρβινισμός μιλούσαν για ιεραρχίες φυλετικής υπεροχής και οι Ευρωπαίοι συνέκριναν τις πολιτισμένες τους κοινωνίες με τις λεγόμενες απολίτιστες, άγριες και βαρβαρικές κοινωνίες των αποικιοκρατούμενων πληθυσμών.

Ενώ η αποικιοκρατία και οι ιδέες που διαμορφώθηκαν μέσα από αυτή λειτούργησαν ως ένα συχνά μη αναγνωρισμένο υπόβαθρο στην ανάπτυξη της κοινωνιολογικής θεωρίας (βλ. Steinmetz, 2013 και Connel 2007, για ενδελεχή πραγμάτευση, και Collins, 1997, για μια αντίθετη άποψη), η αποικιοκρατία δεν αποτέλεσε σημαντικό θέμα κοινωνιολογικής ανάλυσης. Υπάρχουν εξαιρέσεις. Ορισμένοι κλασικοί θεωρητικοί (Toqueville, Comte, Spencer και Martineau) έγραψαν για την αποικιοκρατία. Και ο Toqueville και ο Martineau ταξίδεψαν πολύ: στην Αμερική (Toqueville, Martineau), στην Αλγερία (Toqueville) και στην Ινδία (Martineau). Υπήρξαν και οι δύο πολύ επικριτικοί προς τον τρόπο που οι Αμερικανοί μεταχειρίζονταν τους σκλάβους και τους γηγενείς, παρά το ότι ο Toqueville ήταν φανατικός υποστηρικτής της γαλλικής αποικιοκρατίας στην Αλγερία. Εναντίον της αποικιοκρατίας υπήρξε κυρίως ο Spencer. Αν και έβλεπε τους αποικιοκρατούμενους πληθυσμούς ως «κατώτερες φυλές», εναντιώθηκε στη στρατοκρατία και τη βία εκ μέρους των κατακτητών (Connell, 2007:17· Francis, 2011). Ο Marx περιέγραψε τον ρόλο των αποικιών στην πρωταρχική συσσώρευση κεφαλαίου. Αν και δεν μίλησε καθαρά περί αποικιοκρατίας, ο Durkheim συχνά συνέκρινε τη σύγχρονη δυτική κοινωνία με τις μη δυτικές, «πρωτόγονες» κοινωνίες που περιγράφονται από ανθρωπολόγους της εποχής. Ο Weber αναφέρθηκε εκτενώς στον ιμπεριαλισμό και υποστήριξε τον γερμανικό ιμπεριαλισμό παρά το ότι, όπως τονίζει ο Steinmetz (2013), ο ίδιος δεν τοποθετήθηκε ιδιαίτερα στο θέμα της αποικιοκρατίας. Ως προέκταση της κριτικής του για τις φυλετικές σχέσεις στην Αμερική, ο Du Bois σχολίασε εκτενώς και επικριτικά τη σχέση μεταξύ αποικιοκρατίας, καπιταλισμού και φυλής.

---

* Οι τίτλοι των βιβλίων παρατίθενται στα αγγλικά, προκειμένου να υπάρχει αντιστοιχία με τις βιβλιογραφικές αναφορές. Πολλά από αυτά τα έργα έχουν μεταφραστεί στα ελληνικά. Ο αναγνώστης μπορεί να συμβουλευτεί τη βιβλιογραφική βάση της Βιβλιονet (biblionet.gr) ή του Οργανισμού Συλλογικής Διαχείρισης Έργων του Λόγου (osdelnet.gr). (Σ.Τ.Δ.)

Η άνοδος του σοσιαλισμού

Υπό το γενικό όνομα «σοσιαλισμός» μπορούμε να εντάξουμε την επιδίωξη μιας σειράς αλλαγών με στόχο την αντιμετώπιση των υπερβολών του βιομηχανικού συστήματος και του καπιταλισμού (Beilharz, 2005g). Ορισμένοι κοινωνιολόγοι ασπάστηκαν τον σοσιαλισμό ως λύση των προβλημάτων της βιομηχανικής κοινωνίας, όμως οι περισσότεροι τάσσονταν, τόσο προσωπικά όσο και με τις ιδέες τους, εναντίον του. Την πρώτη κατηγορία εκπροσωπεί ο Karl Marx, ο οποίος υποστήριζε δυναμικά την ανατροπή και αντικατάσταση του καπιταλιστικού συστήματος από το σοσιαλιστικό. Ο Marx δεν ανέπτυξε κάποια θεωρία για τον ίδιο τον σοσιαλισμό, όμως άσκησε εξαντλητική κριτική στις διάφορες πτυχές της καπιταλιστικής κοινωνίας. Επίσης ανέλαβε ο ίδιος πολυσχιδή πολιτική δραστηριότητα, συμμετέχοντας σε προσπάθειες επικράτησης του σοσιαλισμού.

Ο Marx αποτελούσε όμως μάλλον την εξαίρεση σε αυτή την πρώτη περίοδο της κοινωνιολογικής θεωρίας. Οι περισσότεροι θεωρητικοί της περιόδου, όπως ο Weber και ο Durkheim, ήταν αντίθετοι προς τον σοσιαλισμό (τουλάχιστον στη μορφή που οραματιζόταν ο Marx). Μολονότι αναγνώριζαν τα εσωτερικά προβλήματα της καπιταλιστικής κοινωνίας, εκείνοι επιδίωκαν την κοινωνική μεταρρύθμιση εντός του καπιταλισμού, και όχι την κοινωνική επανάσταση που επιθυμούσε ο Marx. Φοβόντουσαν τον σοσιαλισμό περισσότερο από όσο φοβόντουσαν τον καπιταλισμό. Ο φόβος αυτός έπαιξε πολύ σημαντικότερο ρόλο στη διαμόρφωση της κοινωνιολογικής θεωρίας σε σχέση με την υποστήριξη που παρείχε ο Marx στη σοσιαλιστική εναλλακτική του καπιταλισμού. Μάλιστα, όπως θα δούμε στη συνέχεια, σε πολλές περιπτώσεις, η κοινωνιολογική θεωρία αναπτύχθηκε ως αντίδραση κατά της μαρξιστικής και γενικότερα της σοσιαλιστικής θεωρίας.

Φεμινισμός

Από μια άποψη, ανέκαθεν υπήρχε μια φεμινιστική οπτική. Ιστορικά, σε όλες τις κοινωνίες όπου οι γυναίκες υφίσταντο καταπίεση – σχεδόν πάντα και παντού –, οι ίδιες αναγνώριζαν την κατάσταση τους και αντιδρούσαν με κάποιον τρόπο (Lerner, 1993). Παρότι προπομποί του φεμινισμού μπορούν να εντοπιστούν ακόμα και στη δεκαετία του 1630, η φεμινιστική δραστηριότητα και η συγγραφική παραγωγή κορυφώθηκαν στη Δύση με τα κινήματα απελευθέρωσης της σύγχρονης ιστορίας. Μια πρώτη έκρηξη φεμινιστικής δραστηριότητας χρονολογείται στις δεκαετίες του 1780 και του 1790, στο πλαίσιο των ζυμώσεων και συζητήσεων γύρω από την Αμερικανική και τη Γαλλική Επανάσταση. Πολύ πιο οργανωμένη και στοχευμένη ήταν η κινητοποίηση που έλαβε χώρα τη δεκαετία του 1850 στο πλαίσιο του κινήματος κατά της δουλείας και υπέρ των πολιτικών δικαιωμάτων της μεσαίας τάξης. Όπως επίσης και με τη μαζική κινητοποίηση για την παροχή δικαιώματος ψήφου στις γυναίκες και τη νομοθετική μεταρρύθμιση των βιομηχανικών και αστικών δικαιωμάτων στις αρχές του 20ού αιώνα, ιδίως κατά την Εποχή των Μεγάλων Προοδευτικών Αλλαγών στις Ηνωμένες Πολιτείες.

Όλα αυτά είχαν αντίκτυπο στην ανάπτυξη της κοινωνιολογίας, και ιδιαίτερα στο έργο γυναικών που εντάσσονταν ή σχετιζόνταν με το αντικείμενο της κοινωνιολογίας, όπως οι Harriet Martineau, Charlotte Perkins Gilman, Jane Addams, Florence Kelley, Anna Julia Cooper, Ida Wells-Barnett, Marianne Weber και Beatrice Potter Webb. Τα έργα τους όμως τελικά περιθωριοποιήθηκαν, ενσωματώθηκαν, απορρίφθηκαν ή εξαιρέθηκαν από την κοινωνιολογική βιβλιογραφία από τους άνδρες συναδέλφους τους, οι οποίοι οργάνωναν την κοινωνιολογία ως βάση άσκησης επαγγελματικής ισχύος και επιρροής. Οι φεμινιστικοί προβληματισμοί παρέμειναν στο περιθώριο της κοινωνιολογίας, διεισδύοντας μόνο στο έργο περιθωριακών ανδρών θεωρητικών ή των όλο και πιο περιθωριοποιημένων γυναικών συναδέλφων τους. Οι άνδρες που δέσποζαν στο επάγγελμα – από τον Spencer μέχρι τον Weber και τον Durkheim – διατύπωσαν συντηρητικές απαντήσεις στα φεμινιστικά επιχειρήματα της εποχής τους, αντιμετωπίζοντας τα ζητήματα φύλου ως ασήμαντα ζητήματα, στα οποία έδιναν συμβατικές και όχι κριτικές απαντήσεις μέσω του αντικειμένου που οι ίδιοι όριζαν και προήγαν δημοσίως ως κοινωνιολογία. Η στάση τους παρέμενε η ίδια, μολονότι γυναίκες θεωρητικοί είχαν σημαντική συμβολή στη διαμόρφωση του σώματος της κοινωνιολογικής θεωρίας. Η ιστορία της πολιτικής του φύλου στον επαγγελματικό χώρο της κοινωνιολογίας, που αποτελεί και τμήμα της ιστορίας των απαντήσεων των ανδρών στους ισχυρισμούς των φεμινιστριών, γράφεται μόλις τώρα (βλ., για παράδειγμα, Deegan, 1988· Fitzpatrick, 1990· Gordon, 1994· Lengermann και Niebrugge-Brantley, 1998· Rosenberg, 1982).

Αστικοποίηση

Εξαιτίας, εν μέρει, της βιομηχανικής επανάστασης, εκτενείς πληθυσμοί ξεριζώθηκαν κατά τον 19ο και τον 20ό αιώνα από τις αγροτικές τους εστίες και μετακινήθηκαν σε αστικά περιβάλλοντα. Αυτή η μαζική μετανάστευση προκλήθηκε σε μεγάλο βαθμό από τις θέσεις εργασίας που δημιουργούσε ο ραγδαία αναπτυσσόμενος βιομηχανικός κλάδος στις αστικές περιοχές. Συνοδεύτηκε όμως και από πολλές δυσκολίες για τους ανθρώπους, που έπρεπε να προσαρμοστούν στον αστικό τρόπο ζωής. Επιπλέον, η ανάπτυξη των πόλεων προκάλεσε αμέτρητα προβλήματα, όπως ο υπερπληθυσμός, η ρύπανση του περιβάλλοντος, η ηχορύπανση και η κυκλοφοριακή συμφόρηση. Η φύση της αστικής ζωής και τα προβλήματά της προσέλκυαν την προσοχή πολλών από τους πρώτους κοινωνιολόγους, ιδίως του Max Weber και του Georg Simmel. Μάλιστα, το κύριο χαρακτηριστικό της πρώτης σημαντικής σχολής της αμερικανικής κοινωνιολογίας, της σχολής του Σικάγου, ήταν το ενδιαφέρον της για τον θεσμό του άστεως και η αξιοποίηση του Σικάγου ως εργαστηρίου μελέτης του φαινομένου της αστικοποίησης και των προβλημάτων της.

Θρησκευτική αλλαγή

Οι κοινωνικές μεταβολές που επέφεραν οι πολιτικές επαναστάσεις, η βιομηχανική επανάσταση και η αστικοποίηση επηρέασαν βαθιά και την προσήλωση στη θρησκεία.

Πολλοί κοινωνιολόγοι της κλασικής περιόδου προέρχονταν από θρησκευτικό περιβάλλον και ήταν είτε θρησκευόμενοι είτε ακόμα και χειροτονημένοι ιερείς (Hinkle και Hinkle, 1954). Μετέφεραν λοιπόν στην κοινωνιολογία τις στοχεύσεις που είχαν και στη θρησκευτική τους ζωή. Ήθελαν να βελτιώσουν τη ζωή των ανθρώπων (Vidich και Lyman, 1985). Για ορισμένους (όπως ο Comte), η ίδια η κοινωνιολογία μετασηματίστηκε σε θρησκεία. Στην περίπτωση άλλων, οι κοινωνιολογικές τους θεωρίες έφεραν ολοφάνερα θρησκευτικό στίγμα. Ένα από τα μείζονα έργα του Durkheim αφορά τη θρησκεία. Η ηθική έπαιξε κρίσιμο ρόλο όχι μόνο στην κοινωνιολογία του Durkheim αλλά και στο έργο του Talcott Parsons. Μεγάλο μέρος του έργου του Weber επίσης είναι αφιερωμένο στις θρησκείες του κόσμου. Και ο Marx ενδιαφερόταν ιδιαίτερα για το θρησκευτικό συναίσθημα, ωστόσο ο προσανατολισμός του ήταν πολύ πιο κριτικός.

Η ανάπτυξη της επιστήμης

Καθώς αναπτυσσόταν η κοινωνιολογική θεωρία, αναβαθμιζόταν ο ρόλος και η σημασία της επιστήμης, όχι μόνο στα κολέγια και στα πανεπιστήμια αλλά και στην κοινωνία γενικότερα. Τα τεχνολογικά επιτεύγματα διείσδυαν σε όλους τους τομείς της ζωής, ενώ η επιστήμη αποκτούσε τεράστιο κύρος. Όσοι συνδέονταν με τις πιο επιτυχημένες επιστήμες (φυσική, βιολογία και χημεία) απολάμβαναν μεγάλο κύρος και κατείχαν περιζήτητες θέσεις στην κοινωνία. Οι κοινωνιολόγοι (ιδιαίτερα ο Comte, ο Durkheim, ο Spencer, ο Mead και ο Schutz) εξαρχής ενδιαφέρονταν για την επιστήμη, ενώ πολλοί ήθελαν να πλάσουν την κοινωνιολογία κατά τα επιτυχημένα πρότυπα των φυσικών και βιολογικών επιστημών. Ωστόσο, γρήγορα αναπτύχθηκε μια αντιδικία ανάμεσα σε αυτούς που ολόθερμα αποδέχονταν το επιστημονικό υπόδειγμα και όσους (όπως ο Weber) πίστευαν ότι τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του κοινωνικού βίου καθιστούν δυσχερή και ασύνητη την καθολική υιοθέτηση του επιστημονικού προτύπου (Lepenies, 1988). Το ζήτημα που αφορά τη σχέση ανάμεσα στην κοινωνιολογία και την επιστήμη παραμένει ανοιχτό μέχρι σήμερα, αν και αρκεί μια ματιά στα σημαντικότερα επιστημονικά περιοδικά της κοινωνιολογίας, τουλάχιστον στις ΗΠΑ, για να φανεί η κυριαρχία όσων προτιμούν την προσέγγιση της κοινωνιολογίας ως επιστήμης.

Πνευματικές δυνάμεις και η ανάδειξη της κοινωνιολογικής θεωρίας

Παρά την ιδιαίτερη σημασία των κοινωνικών παραγόντων, το κεφάλαιο αυτό ασχολείται κυρίως με τις πνευματικές δυνάμεις που έπαιξαν κρίσιμο ρόλο στη διαμόρφωση της κοινωνιολογικής θεωρίας. Φυσικά, στον πραγματικό κόσμο, οι πνευματικοί παράγοντες δεν μπορούν να διαχωριστούν από τις κοινωνικές δυνάμεις. Για παράδειγμα, στην εξέταση του Διαφωτισμού που ακολουθεί θα διαπιστώσουμε ότι το κίνημα εκείνο σχετιζόταν άμεσα με τις κοινωνικές αλλαγές που εξετάσαμε παραπάνω και σε ορισμένες περιπτώσεις αποτέλεσε και το πνευματικό υπόβαθρο για τις αλλαγές αυτές.

Η πληθώρα των πνευματικών δυνάμεων που διαμόρφωσαν την ανάπτυξη των κοι-

νωνικών θεωριών εξετάζεται στο πλαίσιο της χώρας όπου έγινε κυρίως αισθητή η επιρροή τους (Levine, 1995· Rundell, 2001). Θα ξεκινήσουμε με τον Διαφωτισμό και την επιρροή που άσκησε στην ανάπτυξη της κοινωνιολογικής θεωρίας στη Γαλλία.

Ο Διαφωτισμός

Σύμφωνα με πολλούς παρατηρητές, ο Διαφωτισμός υπήρξε κρίσιμη εξέλιξη όσον αφορά τη μετέπειτα ανάπτυξη της κοινωνιολογίας (Hawthorn, 1976· Hughes, Martin και Sharrock, 1995· Nisbet, 1967· Zeitlin, 1996). Ο Διαφωτισμός ήταν περίοδος εκπληκτικής πνευματικής άνθησης και αλλαγής στη φιλοσοφική σκέψη.² Πολλές αποδεκτές επί αιώνες ιδέες και πεποιθήσεις, αρκετές εκ των οποίων σχετίζονταν με την κοινωνική ζωή, απορρίφθηκαν και αντικαταστάθηκαν την περίοδο του Διαφωτισμού. Οι σημαντικότεροι στοχαστές που συνδέονται με τον Διαφωτισμό ήταν οι γάλλοι φιλόσοφοι Charles Montesquieu (1689-1755) και Jean Jacques Rousseau (1712-1778) (Singer, 2005a, 2005b). Η επιρροή του Διαφωτισμού στην κοινωνιολογική θεωρία, ωστόσο, ήταν περισσότερο έμμεση και αρνητική παρά άμεση και θετική. Όπως το θέτει ο Irving Zeitlin, «Η κοινωνιολογία αναπτύχθηκε αρχικά ως αντίδραση προς τον Διαφωτισμό» (1996:10).

Οι στοχαστές που συνδέονται με τον Διαφωτισμό επηρεάστηκαν κυρίως από δύο πνευματικά ρεύματα – τη φιλοσοφία και την επιστήμη του 17ου αιώνα.

Η φιλοσοφία του 17ου αιώνα συνδέεται με το έργο στοχαστών όπως ο René Descartes, ο Thomas Hobbes και ο John Locke. Αυτό που ενδιέφερε κυρίως τους συγκεκριμένους στοχαστές ήταν να διατυπώσουν μεγάλα, γενικής ισχύος και εξόχως αφηρημένα συστήματα ιδεών, βασισμένα σε ορθολογικές αρχές. Οι μεταγενέστεροι στοχαστές που συνδέονται με τον Διαφωτισμό δεν απέρριπταν την ιδέα ότι τα συστήματα ιδεών πρέπει να είναι γενικά και ορθολογικά, ωστόσο κατέβαλλαν μεγάλη προσπάθεια να αντλήσουν τις ιδέες τους από τον πραγματικό κόσμο και να τις ελέγξουν με βάση αυτόν. Με άλλα λόγια, επιθυμούσαν να συνδυάσουν τον ορθολογισμό με την εμπειρική έρευνα (Seidman, 1983:36-37). Το πρότυπό τους ήταν η επιστήμη, και κυρίως η νευτώνεια φυσική. Σε αυτό το σημείο βλέπουμε την εμφάνιση της εφαρμογής της επιστημονικής μεθόδου στα κοινωνικά ζητήματα. Οι στοχαστές του Διαφωτισμού όχι μόνο επιθυμούσαν οι ιδέες τους να προέρχονται, τουλάχιστον εν μέρει, από τον πραγματικό κόσμο, αλλά επιθυμούσαν να έχουν και πρακτική, χρήσιμη εφαρμογή στον κοινωνικό κόσμο, ιδιαίτερα στον τομέα της κριτικής ανάλυσής του.

Σε γενικές γραμμές, ο Διαφωτισμός χαρακτηριζόταν από την πεποίθηση ότι οι άνθρωποι μπορούν να κατανοήσουν και να ελέγξουν το σύμπαν χρησιμοποιώντας τον ορθό λόγο και την εμπειρική έρευνα. Η άποψη που επικρατούσε ήταν ότι, καθόσον ο φυσικός κόσμος διέπεται από φυσικούς νόμους, πιθανόν να ισχύει το ίδιο και για τον κοινωνικό κόσμο. Ως εκ τούτου ήταν καθήκον του φιλοσόφου, με όπλο του τον ορθό λόγο και την έρευνα, να ανακαλύψει αυτούς τους κοινωνικούς νόμους. Άπαξ και κατανοούσαν πώς λειτουργεί ο κοινωνικός κόσμος, οι στοχαστές του Διαφωτισμού είχαν έναν πρακτικό στόχο – τη δημιουργία ενός «καλύτερου», περισσότερο ορθολογικού κόσμου.